

Agnieszka Zatorska

„Bitwa o każdy grób” : semantyczno-składniowa oraz funkcjonalna analiza tytułów w „Przewodniku po powstańczej Warszawie”

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica 47, 20-32

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka Zatorska
Uniwersytet Łódzki

„Bitwa o każdy grób”. Semantyczno-składniowa oraz funkcjonalna analiza tytułów w *Przewodniku po powstańczej Warszawie*

Przewodnik po powstańczej Warszawie Jerzego S. Majewskiego i Tomasza Urzykowskiego (2012) jest szczególnego rodzaju tekstem, którego bohaterami są nie tylko uczestnicy Powstania Warszawskiego, ale również budowle lub ich pozostałości – niemi świadkowie dziejowych wydarzeń. Celem autorów jest zainteresowanie czytelników tym, co działo się w stolicy w sierpniu i we wrześniu 1944 roku. Autorzy postawili sobie za cel opis ginących śladów Powstania Warszawskiego. Ich zamiarem jest także utrwalenie relacji żyjących uczestników tego wydarzenia i ocalenie od zapomnienia sylwetek poległych powstańców. Użycie w tytule terminu *przewodnik* sugeruje prezentację obiektów. Tymczasem bohaterami książki, jak już powiedziano, są nie tylko wyrwy w murach, ślady po pociskach i nieliczne budowle, które przetrwały. Na kartach książki przedstawieni zostali przede wszystkim uczestnicy i świadkowie wydarzeń w powstańczej stolicy. Współcześnie kontakt z uczestnikami Powstania nawiązują ludzie młodzi. Hołd bohaterom tego zrywu oddają również artyści, czego przykładem jest film w reż. Ireneusza Dobrowolskiego z 2013 roku pt. *Sierpniowe niebo. 63 dni chwały*, stanowiący rodzaj kolażu łączącego filmy archiwalne, fragmenty fabularne z czasów powstania oraz sceny współczesne, konfrontujące współczesnych, często młodych Polaków ze świadkami lub śladami Powstania. Podobnie analizowany przewodnik ma strukturę wielopłaszczyznową: nawiązuje kontakt zarówno z dzisiejszym odbiorcą, jak i korzysta ze świadectw uczestników i obserwatorów tamtego czasu¹.

W tym artykule skoncentrujemy się na szczególnych elementach struktury badanego przewodnika, jakimi są tytuły. Te znaczące komponenty tekstu były już przedmiotem naukowej refleksji tak literaturoznawczej, jak i językoznawczej (Stoff 1975, Uździcka 2007). Niniejszy artykuł ma dwa podstawowe cele. Pierwszym jest postępowanie analityczne wobec elementów struktury tekstowej – tytułów wewnątrz tekstu. Drugim jest ukazanie funkcji badanych tytułów w odniesieniu do zawartości treściowej zatytułowanych fragmentów oraz

---

¹ Właściwości gatunkowe i strukturalne omawianej książki przedstawia Anetta Gajda w zamieszczonym w niniejszym tomie artykule *Przewodnik turystyczny czy przewodnik historyczny? – analiza modelu „Przewodnika po powstańczej Warszawie”*.

funkcji pragmatycznych w relacji nadawczo-odbiorczej. Podział funkcjonalny opieramy na klasyfikacji funkcji tytułów zaproponowanej przez A. Stoffa: „tytuł, jako częśćka konstrukcyjna utworu literackiego, może pełnić cztery rodzaje funkcji. Są to funkcje: 1. formalna, 2. informacyjna, 3. kompozycyjna, 4. ideowa” (Stoff 1975: 6-7). Sięgamy także do klasycznego w językoznawstwie podziału funkcji językowych na informacyjną, ekspresywną i impresywną (Grzegorzczkowska 1991). Celem artykułu jest także próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego autorzy decydują się na dane rozwiązanie formalne, na wybór środków językowych w danym kształcie i w jaki sposób wpływa to na potencjalną interpretację tytułu, i pośrednio na odbiór tak zatytułowanego fragmentu. Analiza prowadzona jest od jednostek mniejszych, czyli zdań i ich elementów (fraz zdaniowych), ku zawartości członów tekstowych (podrozdziałów). Badaniu poddano formalną eksplikację tytułów będących odzwierciedleniem różnych struktur predykatowo-argumentowych. Zamiarem autorki artykułu jest próba ukazania powiązań między formalizacją struktur semantycznych w tytułach oraz pragmatycznymi implikacjami takich rozwiązań i korespondującymi z rozwiązaniami formalnymi funkcjami tytułów.

Analiza wybranych tytułów

Rozdziały *Przewodnika po powstańczej Warszawie* są wyznaczone przez nazwy dzielnic: Stare Miasto, czyli Starówka, Śródmieście Północne, Śródmieście Południowe, Powiśle, Mokotów, Czerniaków itd. Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są **tytuły podrozdziałów** (dalej będziemy je nazywać *tytułami*), które w badanym tekście konstytuowane są przez dwie składowe. Pierwszą jest tytuł główny, który nazywa opisywany epizod powstańczy, wybrane osoby czy też obiekty lub miejsca, por. *Śmierć w szpitalu*, „*Filipinki*” i *sanitariuszki*, *Spalony szpital*. Drugą składową jest adres – ulica wraz z numerem, zwykle w nawiasie autorzy podali także niemiecką nazwę używaną podczas okupacji, np. ŚMIERĆ W SZPI-TALU Wolska (Litzmannstadtstrasse) 6 – tytuł główny podany jest wersalikami, podtytuł, czyli adres – małymi literami. To właśnie podtytuł, lokalizujący dane wydarzenie na planie miasta, pełni charakterystyczną dla przewodnika funkcję informacyjną. W *Przewodniku* występuje 312 tytułów podrozdziałów. W artykule skoncentrowano się przede wszystkim na tych o postaci nominalizacji, których w *Przewodniku* jest 56, czyli 18%. Sklasyfikowano je w oparciu o trzy funkcje: informacyjną, kompozycyjną i ideową (Stoff 1975). Do analizy tytułów zastosowano model składni semantycznej. Tytuły będące formalizacjami struktur predykatowo-argumentowych scharakteryzowano na podstawie typów pozycji argumentowych takich, jak np. Agentive (Agens), Experiencer, Locative, Objective (Korytkowska 1992). Celem analizy jest prześledzenie relacji między językową formalizacją predykcji będących podstawą tytułów podrozdziałów, jak również relacji między treścią tytułów a zawartością odpowiadających im fragmentów przewodnika. W ten sposób wychodząc od analizy minimalnej

– językowego kształtu tytułu, nawiązujemy do sposobu reprezentacji treści podrozdziału przez niego sygnalizowanej. Niniejszy artykuł wpisuje się tym samym w tradycję lingwistycznych badań nad tytułami, w ramach których Marzanna Uździcka postulowała nieoddzielanie analizy formalnej od funkcjonalnej tytułu: „takie dwustronne potraktowanie niniejszego problemu pomoże w uchwyceniu i ostatecznym ustaleniu zależności między strukturą a zawartością informacyjną badanych jednostek” (Uździcka 2007: 64).

1. Tytuły o postaci nominalizacji

Od kilkudziesięciu lat zjawisko nominalizacji obecne jest w literaturze lingwistycznej (Topolińska 1977, Tokarz 1987, Jędrzejko 1993, Rozwadowska 1997, Korytkowska, Małdziejewa 2002). Za nominalizację uznajemy nominalną reprezentację treści predykatu na poziomie języka. Transpozycji nominalnej predykatu towarzyszą charakterystyczne zjawiska składniowe. Jednym z nich jest możliwość nieujawnienia potencjalnych argumentów. Zaobserwować można różnice między eksplikacją predykatu w postaci frazy zdaniowej z *verbum finitum* a wyrażeniem przez *nomen*, np. *X masakruje Y na stadionie* por. *Masakra na stadionie*. Materiał poświadcza zjawisko niewypełniania miejsc argumentowych.

Wyodrębnienie klas tytułów w oparciu o pełnione funkcje: informacyjną, kompozycyjną i ideową, jest trudne, gdyż niemal w każdym z tytułów funkcje te kumulują się. Przedstawiona klasyfikacja ma na celu ukazanie funkcji dominującej dla danego tytułu. Wewnątrz poszczególnych klas funkcjonalnych dokonano podziałów w oparciu o sposoby realizacji członów struktury semantycznej. Podstawowym kryterium tej klasyfikacji jest wypełnienie miejsc argumentowych lub jego brak oraz charakterystyka miejsc argumentowych dokonana na podstawie typów pozycji argumentowych.

Funkcja **informacyjna** przejawia się w bardzo wielu tytułach, jednakże różny jest stopień eksplicytności informacji. Funkcja ta jest również właściwością podtytułów, będących nazwami ulic, skrzyżowań albo placów. W zestawieniu tytułów o dominującej funkcji informacyjnej obserwujemy wyzerowanie miejsc argumentowych aktantów wydarzeń. W wielu z nich wypełniona zostaje fraza lokatywna, co ilustrują poniższe przykłady: BITWA POD MUREM Towarowa róg Srebrnej (s. 129) – Tytułowy *mur* to ocalały fragment ogrodzenia dawnego dworca towarowego. *Bitwa* w tytule podrozdziału upamiętnia walki toczone przez żołnierzy zgrupowania „Chrobry II”; KONCERTY W PODZIEMIACH Smulikowskiego 6/8 (s. 185) – We wskazanym fragmencie autorzy wspominają koncerty skrzypcowe dawane przez artystów w podziemiach gmachu ZNP dla żołnierzy i mieszkańców Powiśla. Warto podkreślić, że niewypełnione pozycje argumentów przedmiotowych (przy pluralnym znominalizowanym wykładniku predykatu) nie przeszkadzają w odbiorze treści. Uzupełniony zostaje jedynie wykładnik lokatywny *w podziemiach*; MASAKRA NA STADIONIE Konwiktorska 6 (s. 31) – Tytuł

jest przykładem nominalizacji predykatu znajdującego odzwierciedlenie w konstrukcji zdaniowej X *zmasakrował* Y . Przy transpozycji nominalnej tego predykatu doszło do ukrycia argumentów. Tytuł *Masakra na stadionie* informuje o tragedii, która wydarzyła się na stadionie (Polonii), ale akapit ujawnia nazwy argumentów: sprawcami tej masakry byli Niemcy, a ofiarami pozostawieni na murawie ranni powstańcy rozjechani czołgami przez wroga. Efekt: mimo ukrycia sprawców i ofiar owej masakry, tytuł oddziałuje przez swą lapidarną formę. W połączeniu z treścią podrozdziału spełnia funkcję informacyjną, jak również ekspresywną i impresywną. Krótki, jednoznaczny tytuł wydaje się jak najbardziej adekwatny do zasygnalizowania przedstawianego wydarzenia; *MASAKRA W DRUKARNI Szpitalna 4* (s. 65-66) – Tekst przypomina, że pod gruzami zbombardowanej kamienicy przy ulicy Szpitalnej zginęła „część pracowników mieszczącej się pod tym adresem drukarni”. W tytule przy nominalnym wykładniku predykcacji realizowana jest jedynie fraza lokatywna *w drukarni*. Kształt językowy tytułu nie ujawnia sprawców zdarzenia i jego partycypantów. Prawdopodobnie do takiego wyboru struktury językowej przyczynia się fakt, że bombardowanie prowadzone przez wroga miało dość powszechny zasięg i nie sposób wskazać personalnie sprawców, jak również być może utrudniona była dokładna identyfikacja poległych. Bohaterem, „niemym świadkiem” wydarzeń, jest przestrzeń, kamienica i mieszcząca się w niej drukarnia; *NATARCIE NA POCZTĘ Plac Powstańców Warszawy (plac Napoleona / Postplatz) 4* (s. 60) – Nominalizacja w tytule odpowiada treści tej sekcji tekstu. Przedstawia sukces powstańców z 2 sierpnia 1944, kiedy to zdobyli oni budynek Poczty Głównej. Fraza *natarcie na pocztę* nie ujawnia w swej budowie argumentu w pozycji Agentive, jednakże analizowany podrozdział wyjaśnia, że to powstańcy 2 sierpnia rozpoczęli natarcie i okrążyli Niemców, a następnie opanowali gmach poczty; *PRZESŁUCHANIE WE DWORZE Dworek Anieli Urbanowiczowej w Ożarowie* (s. 378-379) – Do kwatery von dem Bacha przywieziono na przesłuchanie grupę powstańców. Tytułowa nominalizacja to przykład ukrycia argumentów przedmiotowych, które jednakże łatwo zrekonstruować w oparciu o wiedzę, iż opisywane wydarzenia toczyły się w cieniu kapitulacji Powstania, poza Warszawą, na przełomie września i października 1944 roku; *STRZAŁY PRZY ZAJEZDNI Wolska przy Młynarskiej* (s. 284) – Zagadkowy tytuł nie wyjaśnia, wobec niewypełnienia miejsc argumentowych x i y – X strzela do Y , kto i do kogo strzelał. Podana jest jedynie fraza lokatywna w formie wyrażenia przyimkowego *przy zajezdni*. Liczba mnoga rzeczownika *strzały* wskazuje na to, że zdarzenie oddania strzału było wielokrotne. Lektura krótkiego fragmentu opatrzonego analizowanym tytułem wyjaśnia tragiczną prawdę o rozstrzelaniu przez Niemców tysięcy cywilów – również kobiet i dzieci – w pobliżu zajezdni na Wolskiej; *WEJŚCIE DO KANAŁU Plac Krasińskich róg Długiej* (s. 40) – Ten znominalizowany tytuł streszcza treść podrozdziału, a zarazem odpowiada znanej sekwencji zdarzeń – powstańczej ewakuacji kanałami. Charakterystyczne opuszczenie argumentu przedmiotowego *wejście do kanału* – (*kto wchodzi?*) nie

pozostawia tutaj niejasności interpretacyjnej – do kanału wchodził powstańcy opuszczający Starówkę po miesiącu heroicznej walki. Jednak oprócz nominalizacyjnej, możliwa jest lokatywna interpretacja tytułu. Oznacza on konkretne miejsce – włącz do kanału na placu Krasińskich przy skrzyżowaniu ulic Długiej i Miodowej. Kilka spośród analizowanych tytułów zawiera frazę lokatywną przy czasowniku ruchu ukierunkowanego jako wykładniku predykcji, por. STRZAŁY W STRONĘ WEDLA Puławska 61 (s. 232) – Akapit przewodnika poświęcono epizodowi powstańczemu w kamienicy będącej punktem obronnym. Tytułowe strzały w stronę Wedla kierowali powstańcy do wroga przebiegającego Puławską na wysokości domu Wedla u zbiegu z ulicą Madalińskiego. Z językowego punktu widzenia *Strzały w stronę Wedla* stanowią nominalizację predykatu, który w formie zdaniowej otrzymuje postać *X strzela do Y*. Tytuł poświadcza charakterystyczne zjawisko omięcia argumentu w pozycji agentywnej (jak dowiadujemy się z podrozdziału w roli wykonawców czynności występowały powstańcy), pozycja argumentowa Objective jest niezupełnie wyzerowana. Zastąpiono ją frazą *w stronę Wedla*, a więc frazą lokatywną; SYGNAŁY W NIEBO Tamka 45 b (s. 175) – Tajemniczy tytuł opowiada historię o niemieckim żołnierzu, który z kamienicy przy ulicy Tamka na Powiślu wskazywał Luftwaffe cele do ataku przy pomocy czerwonych rakiet. Brak realizacji argumentu agentywnego obserwujemy w tytule ATAK NA CZOŁG Solec (s. 200) – Tytuł nie wymaga objaśnień, mimo że pozycja Agensa pozostaje niewypełniona. W kontekście Powstania w Warszawie, tymi, którzy mieli czołgi, byli okupanci. Tymi, którzy mieli jedynie szaleńczą odwagę i siłę ducha, by czołgi nieprzyjacielskie zaatakować, byli powstańcy. Z analizowanego fragmentu przewodnika dowiadujemy się, że kilka niemieckich czołgów nie mogło przebić się przez Aleje Jerozolimskie. Gdy zjechały one w ulicę Solec, powstańcy zaatakowali je miną sporządzoną z małej bomby lotniczej.

W strukturze językowej niektórych tytułów dochodzi do pominięcia jednej pozycji argumentowej, na przykład Agentive, por. RATUNEK DLA ŻOŁNIERZY AL Bracka przy Widok (s. 70) – W przededniu kapitulacji wydawano specjalne legitymacje akowskie żołnierzom Armii Ludowej, by zapewnić im prawa kombatanckie i w ten sposób uratować przed Niemcami. Fraza *ratunek dla żołnierzy AL* pomija argument przedmiotowy w pozycji Agentive, podczas gdy pozycja Objective (*żołnierze AL*) jest realizowana. Tytułowa fraza informuje czytelnika tylko o tym, że uratowano żołnierzy AL. W kontekście książki o powstańczej Warszawie pominięcie agensa wydaje się wskazywać na prawdopodobieństwo tego, iż ratunek żołnierzom AL nieśli akowcy. Tytuł jest intrygujący, ponieważ przy swej pojemności semantycznej słowo *ratunek* nie informuje czytelnika o sposobach pomocy. Materiał poświadcza ponadto wypełnienie pozycji agentywnej przy braku realizacji pozycji lokatywnej, np. OSTATNI LOT ALIANTÓW Rondo Zesłańców Syberyjskich (s. 270) – Fragment przypomina, że 15 sierpnia 1944 roku Niemcy zestrzelili w tej lokalizacji brytyjski samolot Liberator, w wyniku czego zginęła jego załoga. Obserwujemy również wyzerowanie argumentu propozycjonalnego,

por. ROZKAZ „MONTERA” Filtrowa 68 (s. 265) – Tak zatytułowany podrozdział nawiązuje do wydania rozkazu o rozpoczęciu powstania przez jego przywódcę płk. Antoniego Chruściela „Montera”. Z omawianego fragmentu dowiadujemy się, że historyczny rozkaz „Monter” podpisał w gmachu przy ulicy Filtrowej 31 lipca 1944 roku. Opis odnalezienia w 2008 roku podczas remontu kamienicy skrytki z dokumentami kancelarii AK to pomost przerzucony przez autorów *Przewodnika* ku czasom nam współczesnym. Niewypełnienie pozycji argumentowych może pociągać za sobą konsekwencje interpretacyjne i tekstologiczne. Użycie rzeczownika *śmierć* na określenie sytuacji, w której *X zabija Y* podczas walk albo jako skutek bombardowań czy innych działań bojowych, powoduje, że pozycja agensa pozostaje niewypełniona, czyli sprawca tytułowej *śmierci* nie zostaje wskazany: ŚMIERĆ ARCHITEKTA Dzika 17 (s. 307) – Tak zatytułowana sekcja tekstu upamiętnia zbiorową egzekucję, w której zginął wraz z rodziną architekt Marian Lalewicz, autor „Historii architektury”. Fragment wyjaśnia, że sprawcą masakry ludności w tym rejonie był oddział azerski na usługach hitlerowców; ŚMIERĆ DZIECI Dworkowa 3 (s. 235) – Pod tym tytułem kryje się krótki fragment opisujący rozstrzelanie dzieci przez Niemców. Autorzy *Przewodnika* w tym fragmencie rezygnują z reporterskiego obiektywizmu opisu i używają bardziej emocjonalnych określeń: „To miejsce jednej z najbardziej ohydnych zbrodni niemieckich w czasie Powstania Warszawskiego” (s. 235); ŚMIERĆ FOTOGRAFA Marszałkowska 129 (s. 118) – W podrozdziale przedstawiona jest relacja siostry Eugeniusza Lokajskiego „Broka”, który zginął pod zawałoną ścianą, gdy poszedł po wywoływacz do sklepu fotograficznego. Bohater opowieści był pasjonatem fotografii i utrzymywał obiektywem warszawskie *teatrum* Powstania; ŚMIERĆ KAPELANA Solec 61 (s. 195) – Fragment dotyczy dramatycznej historii upadku Czerniakowa i mordów dokonywanych przez okupantów na obrońcach tej części miasta. Hitlerowcy zamordowali młodego, 28 letniego ojca pallotyna, kapelana powstańców. Tytuł pomija oprawców, eksponuje tego, który poległ. Omawiany podrozdział wieńczy wspomnienie pośmiertnego tryumfu Dobra nad Złem poprzez beatyfikację księdza Józefa Stanka przez papieża Jana Pawła II w Warszawie w 1999 roku; ŚMIERĆ POETKI Marszałkowska 3/5 (s. 158) – Intrygujący tytuł dotyczy opisu śmierci bohaterskiej sanitariuszki, słynnej poetki Krystyny Krahełskiej, autorki pieśni „Hej, chłopcy, bagnet na broń” i pierwowzoru nadwiślańskiej Syrenki. Poetka została ciężko raniona w pierwszym dniu Powstania, gdy niosła pomoc rannemu koledze na Polu Mokotowskim. Zmarła 2 sierpnia w szpitalu polowym na Polnej. Językowo tytuł stanowi nominalizację z wypełnionym argumentem przedmiotowym implikowanym przez leżącą u jej podstaw predykcję, por. *Poetka umiera/umarła – śmierć poetki*. Charakterystyczna dla wykładnika nominalizacyjnego jest neutralizacja czasowa wypowiedzi.

Niektóre z omawianych tytułów możemy określić jako te, które spełniają funkcję **kompozycyjną** wobec określanego tekstu. Przy wykładnikach tej funkcji może również być obecne wartościowanie, por. EGZEKUCJA W SIELANCE

Sobieskiego 101 (s. 236) – Zestawienie wyrazów w tytule ma charakter oksymoronu, co w oczywisty sposób wzmacnia oddziaływanie nazwy. Nominalizacji *egzekucja* nie towarzyszą wykładniki argumentów przedmiotowych, jednakże kontekst historyczny przypomina, że tymi, którzy zazwyczaj podczas trwania walk powstańczych urządzali egzekucje byli hitlerowcy. Tytułowa *Sielanka* to nazwa pałacyku. Niemcy rozstrzelali obok niego grupę mężczyzn 24 września 1944 r.; *POJEDYNEK Z FLAGĄ*² (s. 79) – Jeszcze bardziej tajemniczy jest tytuł *Pojedynek z flagą*, gdyż na podstawie samej frazy tytułowej nie można wywnioskować tego, *кто się pojedynkuje, dlaczego i z jaką flagą*. Omawiany fragment stanowi komentarz do słynnego zdjęcia z pierwszych godzin Powstania Warszawskiego. Dowiadujemy się z tej notatki, że na fotografii „młody mężczyzna w czapce z daszkiem zrywa flagę ze swastyką z gmachu PKO przy Jasnej 9”. Nominalizację *pojedynnek* zastosowano w tytule być może również dlatego, że bohater wspomnianego zdarzenia, były powstaniec, mówi na kartach książki o tym, iż podczas zrywania flagi uderzył go drąg, a sama flaga „stawiała opór”. Toczył więc swoisty pojedynek z materią drzewca i flagi; *POLOWANIE NA PANTERY Okopowa przy Mireckiego* (s. 302-303) – Dynamiczny tytuł, wprowadzający element sensacyjny, jest przenośnią w stosunku do możliwej do wyrażenia w języku kolokacji *polowanie na pantery / na zwierzęta*. Mimo że w tytule pominięty został argument w pozycji agentywnej, jest on łatwy do zrekonstruowania w oparciu o realia powstańcze, w których dysponentami panter (czołgów) byli Niemcy. Lektura podrozdziału uzupełnia wiedzę czytelnika o informacje na temat tego, w jaki sposób powstańcy w okolicy ulicy Okopowej unieruchomili dwa niemieckie czołgi marki „Panther”. Załoga jednego z nich się poddała, w wyniku czego czołg przejęli powstańcy i nazwali go oficjalnie Pudlem, nieoficjalnie Magdą. Podrozdział zamyka informacja o tym, że zdobyczne czołgi tworzyły pluton pancerny, który oswobodził obóz koncentracyjny przy ulicy Gęsiej, tzw. Gęsiówki; *POŻAR U PREZYDENTA Langiewicza 15* (s. 248) – Fraza lokatywna (miejsce pożaru) została zastąpiona przez wyrażenie przyimkowe *u prezydenta*, co daje efekt zaskoczenia i oryginalności; *ŚNIADANIE; ŚNIADANIE U KSIĘCIA* al. *Solidarności 62* (s. 49) – Tytuł nawiązuje do powstańczej opowieści, według której książe Janusz Radziwiłł podjął śniadaniem polskich dowódców, gdy ci 21 sierpnia wyparli rabujących „kałmuków” z SS z pałacu Przebendowskich-Radziwiłłów.

Funkcja **ideowa** przejawia się przez wartościowanie, narzuconą czytelnikowi interpretację, naddatek emocjonalny, kwalifikujący nazywane treści. Kilku spośród badanych tytułów przypisałam tę funkcję: *BITWA O KAŻDY GRÓB Żytunia 42* (s. 300) – Ten ustęp książki traktuje o zaciętych walkach powstańczych

² Tytuł *POJEDYNEK Z FLAGĄ* odpowiada mniejszej jednostce tekstowej niż podrozdział, w związku z tym nie występuje przy nim podtytuł z lokalizacją terytorialną. Tytuł ten nie został włączony do danych liczbowych (312 podrozdziałów i 56 tytułów o postaci nominalizacji). W drodze wyjątku, ze względu na swą oryginalność, został przedstawiony w części analitycznej.

toczonych na terenie dwu warszawskich nekropolii protestanckich – cmentarza kalwińskiego i luterańskiego. Czytelnik dowiaduje się, że powstańcy walczyli w obronie cmentarza przez pięć dni i o tym, że niestety następnie oba cmentarze stały się „bazą wypadową niemieckich oddziałów atakujących Starówkę” (s. 301). Argumenty przedmiotowe przy nominalnym wykładniku predykcji *bitwa* zostały w tytule pominięte. Są oczywiste w kontekście historii Powstania; BRAWUROWY PRZEMARSZ „ZOŚKI” Ogród Saski (s. 106-107) – Tytuł upamiętnia niezwykłą odwagę sześćdziesięciu powstańców, którzy nocą z 31 sierpnia na 1 września przeszli ze Starówki w stronę Śródmieścia przez Ogród Saski ubrani w niemieckie panterki. Zostali uznani przez Niemców za swoich i nie byli zatrzymani. Użycie w tytule kwalifikującego przymiotnika *brawurowy* podkreśla zuchwałą dzielność powstańców; JEDYNA DEFILADA POWSTANIA Długa 13/15 (s. 33) – Choć w tytule przy nominalnym wykładniku predykatu, oddawanego również przez czasownik *defilować*, nie ma wyrażonego aktanta, to jednak użycie rzeczownikowego określnika: *powstania* jednoznacznie wskazuje na to, że 6 sierpnia 1944 ulicą Długą w stronę Freta defilowali powstańcy. Podrozdział z omawianym tytułem przynosi jednak tylko podstawowe informacje o tym, kto defilował: „powstańcy z Batalionu »Gozdawa«” i o tym, że defiladę poprzedziła „uroczystość zaprzysiężenia ochotników”. Użycie przymiotnikowego uzupełnienia *jedyna defilada* pozwala na podkreślenie niezwykłości i wyjątkowości przypominanego wydarzenia. Pozostała część podrozdziału dotyczy *de facto* dzisiejszej Katedry Polowej Wojska Polskiego na ulicy Długiej i historii dekoracyjnej mozaiki ją zdobiącej. W ten sposób *powstańcza defilada* jest punktem przyciągającym uwagę czytelnika analizowanego tutaj przewodnika, stanowi też pomost czasowy przerzucony między współczesnością (obecna funkcja, wygląd i wystrój świątyni) a niezwykłymi, podniosłymi wydarzeniami sprzed kilkudziesięciu lat; PIOSENKA Z PLECAKA Chmielna róg Szpitalnej (s. 67) – Tytuł upamiętnia przemarsz jednostki powstańczej, podczas którego żołnierze śpiewali piosenkę „Serce w plecaku”. Identyfikacja aktantów nie nastręcza trudności wobec utrwalonej w polskiej kulturze partyzanckiej piosenki; STRZAŁ W NAUKĘ Krakowskie Przedmieście 66 (s. 52) – To przykład tytułu, kondensującego zarówno zaistniałe zdarzenie – wystrzelenie prawdopodobnie przez powstańców kuli, która uszkodziła spiżową tablicę na Krakowskim Przedmieściu, jak i syntetyzującego okupacyjną rzeczywistość. Tytuł stanowi usymbolizowanie polityki najeźdźców wymierzonej w polskich uczonych oraz w dorobek polskiej nauki.

2. Tytuły o postaci grupy werbalnej

Zdania z *verbum finitum* są rzadszym typem konstrukcji zastosowanej w tytułach niż te o kształcie grup nominalnych. Jest ich 15 i stanowią ok. 5% tytułów w *Przewodniku*: BOMBY SPADŁY NA FORT Powsińska 13 (s. 211); BYŁA

SOBIE KAMIENICA... Czerniakowska róg Bartyckiej (s. 204); CO MÓWIĄ MURY Podwale (s. 10); NIE WRÓCIŁ DO BAZY Jagiellońska róg Batalionu Platerówek (s. 349); NIEMCY RATUJĄ POWSTAŃCÓW Miodowa 23 (s. 39); POCISKI, BĘDZIE CZOŁG Młynarska róg Żytniej (s. 301); TU BYŁA BARYKADA Krzywe Koło (s. 22); TU BYŁA CHMIELNA Pałac Kultury i Nauki (s. 119); TU BYŁ GRÓB ANTKA Bracka 5 (s. 154); ZOSTAŁY TYLKO TORY Chłodna (s. 282). Warto zauważyć, że również te frazy zdaniowe wykazują tendencje do eliptyczności. W badanych zdaniach obserwujemy zjawisko niewypełnienia miejsc argumentowych, np. NA POWSTANIE NIE DOTARŁA Grójecka 20b (s. 252); NIE BYŁO IM DANE Zagórna róg Czerniakowskiej (s. 197); PIROTECHNIK NIE ZDAŹYŁ Kilińskiego 3 (s. 35); WSPÓLNOTA RATUJE Rakowiecka 41 (s. 218). Sens tytułów tego typu wyjaśnia zawartość treściowa zatytułowanych fragmentów w połączeniu z kontekstem historycznym.

Jeszcze rzadziej występują konstrukcje z bezokolicznikiem – 3, czyli ok. 1%: UTRZYMAĆ FABRYKĘ PRĄDU Elektryczna róg Zajęcej (s. 181); WARSZAWĘ ZETRZEĆ W PROCH³ (s. 139); ZABIĆ PROFESORÓW Nowy Zjazd 5 (s. 52); ZDOBYĆ ANTONIN Barska 4 (s. 257). Tytuły z infinitivami charakteryzuje postulatyność. W kontekście historii Powstania są rodzajem rozkazów (illokucja) wydawanych przez dowódców Powstania lub hitlerowców, np. *utrzymać, zabić, zdobyć*. W ujęciu pragmatycznym charakteryzuje je pewna sprawczość. Jako hasła wpływały na postępowanie uczestników walk (perlokucja).

Wyróżniono również tytuły zawierające konstrukcje z imiesłowem. Jest ich 28, co stanowi ok. 9%: CUDOWNIE OCALONY Krakowskie Przedmieście 34 (s. 101); NIEZDOBYTA BARYKADA Wilcza 72 (s. 137); NIEZDOBYTY AWF Marymoncka 34 (s. 344); ODKRYTY PO LATACH Tamka 45 (s. 176); OSTRZELANE WILLE Piłicka 16 i 18 (s. 243); PŁACZĄCE PUTTO Rynek Nowego Miasta 2 (s. 26); PŁONĄCY BIAŁY KOŃ Wolska 76 (s. 291); POGRZEBANI W KOŚCIELE Łazienkowska 14 (s. 198); PORANIONE SKARBY DOMINIKANÓW Freta 10 (s. 23); PORANIONY ZBAWICIEL Solec 61 (s. 193); ROZŁUPANE PKO Ludna 9 (s. 188); SPACYFIKOWANY TARGÓWEK Księcia Ziemowita 42 (s. 353); SPALONY SZPI-TAL Długa 7 (s. 34); SPRAWDZONA BRAMA Uniwersytecka 1 Wawelska 60 (s. 262); UTRACONY „TYGRYS” Barska przy placu Narutowicza (s. 256); WĘDRUJĄCA SYRENKA Rynek Starego Miasta (s. 20); WYŁOWIONY MOST Gołędzinowska 10 (s. 348); WYNIESIONA W PLECAKU Kopernika 28 (s. 95); WYRZUCONA LEGITYMACJA Konopczyńskiego 4 (s. 93); ZABŁĄKANE KULE Aleja na Skarpie 15 i 17 (s. 165); ZESTRZELONY LIBERATOR Miodowa 22/24 (s. 37); ZRYTY MUR PAST-Y Zielna 37 (s. 115). Jest to klasa pośrednia między konstrukcjami nominalnymi

³Tytuł WARSZAWĘ ZETRZEĆ W PROCH, który odnosi się do tekstu informacyjnego w ramce, został włączony do badań z powodu swej treści i wagi historycznej, choć podobnie jak POJEDYNEK Z FLAGĄ nie tworzy zbioru tytułów podrozdziałów i nie wchodzi do statystyki tytułów w artykule. Nie został też opatrzony w tekście *Przewodnika* podtytułem z nazwą miejską.

a werbalnymi. Bezpośrednie wywiedzenie imiesłowu od czasownika wskazuje na zdarzeniowość; poprzez kształt formalny wpisują się one do zbioru wyrazów o gramatycznych kategoriach nominalnych. Warto zauważyć, że czasowniki, od których utworzono wymienione imiesłowy w tytułach, to często *verba* zdarzeniowe w opozycji do stanowych, zwykle rezultatywne, często momentalne por. *ocalić, odkryć, ostrzelać, pogrzebać, poranić, rozłupać, spacyfikować spalić, utracić, wyrzucić, wynieść, zdobyć, zestrzelić, zryć*.

3. Tytuły eliptyczne

Do charakterystycznych zjawisk składniowych manifestowanych w badanym materiale należy **elipsa**: BOMBĄ W SZTAB Freta 16 (s. 25) – Tytuł dotyczy fragmentu, który informuje o zbombardowaniu przez hitlerowców kwatery powstańczego sztabu przy ulicy Freta i o śmierci dowódcy Obwodu Warszawskiego AL i czterech sztabowców. Ze względu na swoją strukturę tytuł jest ciekawym przykładem wyzerowania wykładnika predykcji – *Ktoś zrzucił bombę / zbombardował kogoś / coś*. Użycie frazy *bombą w coś* pozwala zdynamizować przekaz. Zdarzenie przedstawiono jako momentalne, błyskawiczne niczym moment zrzucenia bomby. Agens został ominięty wobec tego, że za oczywistego sprawcę zdarzenia uznano hitlerowców; DO KLASZTORU I DALEJ ANI KROKU Czerniakowska 137 (s. 207) – Podrozdział opowiada o zdobyciu przez powstańców klasztoru Nazaretanek na Czerniakowie, w którym mieścił się szpital dla żołnierzy niemieckich i węgierskich. Na piętrze budynku bronili się Niemcy, którzy zrzucali w stronę powstańców płonące sienniki. Formalnie konstrukcja tytułu wykazuje niewypełnienie podstawowej predykcji i ma charakter elipsy. Treść tytułu akcentuje nagłą przeszkodę, jaką okazał się dla powstańców opór Niemców w klasztornym szpitalu; Z KANAŁU POD ŚCIANĘ Dworkowa 5 (s. 234) – Ten lapidarny tytuł dzięki zastosowaniu elipsy przekazuje prawdę o tragicznym wydarzeniu z okresu Powstania: „27 września Powstańcy, umęczeni po kosztownej wędrówce kanałami, wychodzili włazem przy Dworkowej. Nad włazem stali Niemcy, którzy (...) zabierali im zegarki i obrączki, niszczyli dokumenty. Potem rozstrzelali stu dziewiętnastu Powstańców” (s. 234). Wyeksplikowanie samych fraz lokatywnych, a pominięcie konstytutywnej predykcji i argumentów określających uczestników zdarzenia bardzo dynamizuje przekaz, podkreśla też tragiczny i ostateczny wymiar wydarzeń; Z LONDYNU PRZED OŁTARZ Wilcza 9 (s. 151) – Fragment opowiada o powstańczym ślubie kuriera Jana Nowaka-Jeziorańskiego z łączniczką „Gretą”. Bohater wydarzenia opisał je następująco: „Szliśmy do ołtarza po podłodze zasłanej potłuczonym szkłem (...). Ksiądz spieszył się na pogrzeb i ceremonia nie trwała dłużej niż siedem minut”. W omawianym fragmencie charakterystyczne jest ominięcie wykładnika predykcji. Wyrażone są jedynie argumenty w pozycji Locative.

Wnioski

Przeprowadzone analizy poświadczają szereg zjawisk semantyczno-składniowych. Przy tytułach o postaci nominalizacji charakterystycznym zabiegiem jest niewypełnienie miejsc argumentowych przy predykacie, którego odzwierciedleniem jest dana fraza nominalna. Czasem niewypełnione pozostają oba miejsca argumentowe. Często natomiast, zgodnie z konwencją przewodnika, wypełniona zostaje pozycja argumentowa Locative, która sytuuje dane wydarzenia w przestrzeni. Odnotowano również tytuły będące elipsami z niewyrażonym predykatem fundującym daną strukturę, por. *Bombą w Sztab, Do klasztoru i dalej ani kroku, Z kanału pod ścianę, Z Londynu przed ołtarz*. Badane tytuły są zróżnicowane pod względem formalnym. Wyodrębniono wśród nich bardzo wiele substantiwów, także jako składowych wyrażen przyimkowych i fraz nominalnych z modyfikującym *adiectivum*. Dość liczną grupę stanowią tytuły o postaci nominalizacji (18%), które poddano szczegółowej analizie semantyczno-składniowej i funkcjonalnej w odniesieniu do struktury omawianego fragmentu. Odnotowano także formacje werbalne, do których zaliczone zostały frazy zawierające osobowe formy czasownika, bezokolicznik, a także participia. Stosunkowo liczna jest grupa tytułów zawierających imiesłowy (ok. 9 %). Mniej tytułów ma postać fraz zdaniowych z *verbum finitum* (ok. 5%), a zaledwie kilka przyjęło postać frazy z bezokolicznikiem (ok. 1%).

Reasumując można powiedzieć, że badane tytuły pełnią rozmaite funkcje. Większość z nich spełnia funkcję informacyjną, a ponadto interpretacyjną. W artykule wyodrębniłam również tytuły, którym można przypisać funkcję kompozycyjną lub / i ideową. Badane tytuły są krótkie, zaskakujące, nierzadko przyjmują postać skrótu, kondensacji, w opisywanej sytuacji „podświetlają” główny składnik, centralne zdarzenie albo wyrazisty szczegół albo wręcz zabawny detal. Większość tytułów ma dynamiczny charakter. Niektórym towarzyszy humor, przekorny wobec tragizmu opisywanych zdarzeń. Niektóre z analizowanych tytułów charakteryzują się swoistą eufemicznością. Tytuły *Śmierć architekta, Śmierć dzieci, Śmierć fotografa, Śmierć kapelana, Śmierć poetki, Śmierć w szpitalu* nie eksponują tego, iż nie była to śmierć naturalna, nie epatują czytelnika faktem, iż osoby te zostały przez hitlerowców zamordowane. Analizowane tytuły charakteryzują się nawet pewną powściągliwością w opisie straszliwych zbrodni.

Dzisiejszy czytelnik przyzwyczajony do nagłówków i obrazów, do linków internetowych, o wiele bardziej skłonny jest do przyswajania informacji pisemnej połączonej z obrazem, w tym przypadku z fotografią archiwalną. Dlatego tak duża jest rola tytułu, który ma wnosić pewien ładunek informacyjny, ale jednocześnie inspirować do poszukiwania dalszych informacji wewnątrz danego akapitu / podrozdziału. Podzielenie tekstu książki na krótkie półstronicowe, stronicowe lub najwyżej dwustronicowe fragmenty pozwala zachować sposób zapisu informacji właściwy dla krótkiej notatki prasowej obecnej w internecie.

Zgrupowane tytuły tworzą zestaw bardzo szybkich migawek, kadrów filmowych. Tak skonstruowany przekaz nawiązuje do charakteru opisywanych momentów w naszej historii. Wydarzenia rozgrywały się wówczas błyskawicznie, każda doba, każda godzina tworzyła własną historię przez ciąg drobnych, bardzo dramatycznych epizodów. Prawdopodobnie obok jedności czasu obowiązywała też jedność miejsca „w Warszawie”, ale zarazem symultanicznie rozgrywały się w różnych miejscach powstańcze klęski i zwycięstwa. Przewodnik dokumentuje tę pamięć miejsca (miejsc). Układ treści dynamizuje przekaz. Konwencja kolażu zapewne została celowo zastosowana przez autorów, by trafić do współczesnego czytelnika przyzwyczajonego do szybkich zmian kadrów filmowych i obcującego z tekstem i obrazem w internecie.

Źródło

J. S. Majewski, T. Urzykowski, 2012, *Przewodnik po powstańczej Warszawie*, Warszawa.

Literatura

- R. Grzegorzczkowska, 1991, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, w: *Język a kultura*, t. 4: J. Bartmiński i R. Grzegorzczkowska (red.), *Funkcje języka i wypowiedzi*, Wrocław.
- E. Jędrzejko, 1993, *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- M. Korytkowska, 1992, *Typy pozycji argumentowo-predykatowych. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. V, cz. 1, Warszawa.
- M. Korytkowska, W. Małdziewa, 2002, *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim)*, Toruń.
- D. Ostaszewska, 2000, *Przewodnik turystyczny: Z badań nad modelem i jego przeobrażeniami*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*. t. 1: D. Ostaszewska (red.) *Mowy piękno wielorakie*, Katowice.
- B. Rozwadowska, 1997, *Towards a Unified Theory of Nominalizations. External and Internal Eventualities*, Wrocław.
- A. Stoff, 1975, *Funkcja tytułu w dziele literackim*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, z. 66.
- E. Tokarz, 1987, *Nomina actionis we współczesnym języku słoweńskim*, Katowice.
- Z. Topolińska, 1977, *Mechanizmy nominalizacji w języku polskim*, „Studia Gramatyczne”, t. 1.
- M. Uździcka, 2007, *Tytuł utworu literackiego: studium lingwistyczne*, Zielona Góra.

Inne

Sierpniowe niebo. 63 dni chwały, reż. Ireneusz Dobrowolski, Polska 2013.

Summary

Agnieszka Zatorska

*„Bitwa o każdy grób”. Semantic, syntactic & functional analysis of the titles
in the guidebook Przewodnik po powstańczej Warszawie*

The aim of this article is the presentation of the titles functions such as informative, compositional and ideational in the guidebook of the Warsaw Uprising 1944. The authors of the book tell about the places, but they present also participants and witnesses of the Warsaw Uprising. The semantic and syntactic analyses of the nominalizations, which served as the titles in this book are presented. The purpose of this section is to demonstrate relations between the syntactical shape of particular title and the content of the given text. The article shows the connection between shape of semantic structure and the informative power of the particular text. The article brings also formal classification of the analyzed titles. Some of them consist of nominalizations (18%), some perform as the sentences (5%), as phrases with participles (9%), as phrases with infinitives (1%). In the conclusions I claim, that the formal choices in the titles are suitable for modern reader, which is capable of perceiving the news from the new media, such as Internet.